

شناسایی عوامل و مؤلفه‌های شهود در تصمیم‌گیری از دیدگاه قرآن کریم

لطف‌الله فروزندهدکردی^۱، محمد محمودی میمند^۲، سعید عابسی^۳، *مهدی حدادزاده^۴

۱. دانشیار گروه مدیریت، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

۲. دانشیار گروه مدیریت بازرگانی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

۳. استادیار گروه مدیریت دولتی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

۴. دانشجوی دکتری مدیریت بازرگانی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

دریافت: (۹۳/۱۲/۱) پذیرش: (۹۴/۶/۱)

Identify the Components of Intuition in Decision-Making in the Quran

Lotfollah Forouzandeh Dehkordi¹, Mohammad Mahmoudi Meymand², Saeed Abesy
, *Mehdi Hadadzadeh⁴

1. Associate Professor of Public Management, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

2. Associate Professor of Business Management, Payame Noor University, Tehran, Iran.

3. Associate Professor of Public Administration, Payame Noor University, Tehran, Iran.

4. Ph.D. Student of Business Management, Payame Noor University, Tehran, Iran.

Received: (23/Aug/2015) Accepted: (20/Feb/2015)

Abstract

The purpose of this research is to exploration individual and organizational goals alignment model with emphasis on dominant values in Islamic management. This research is fundamental whit respect of its purpose and descriptive whit respect of data analyzing. Variables and factors affecting on goals alignment have been elicited by library studies and exploratory interviews as basis of Delphi method. In this study Delphi questionnaire constituted with 59 indexes and filled by 25 experts of Hawzah and university. After four times repetition, the conceptual model included 32 specified indexes that have more impact on individual and organizational goals alignment which formatted 3 categories named structural, behavioral and contextual as independent variables and value as moderator variable. This alignment will be more achievable in Islamic government value system, which is leaded by God's revelation and living methods of God saints, and its ultimate aim is to be close to God. In this research variables and factors causing this alignment, are collected by reference to Quran

Keywords

Intuitive decision making, Islamic intuition components, Quran, Grounded Theory.

چکیده

مسأله شهود و تصمیم‌گیری شهودی به عنوان یک عامل مؤثر مدیریت، توجه فزاینده‌ای را در محافل علمی و پژوهش‌ها در سطح دنیا به خود جلب کرده است. این تحقیق مبتنی بر راهبرد داده‌بنیاد است و ضمن تبیین شهود، عوامل و مؤلفه‌های اسلامی که بر شهود مدیران و تصمیم‌گیری آنها مؤثر هستند را شناسایی کرده است. عوامل مذکور از طریق مرور و تدبر در قرآن کریم و با تمرکز بر تفسیر آیات انتخاب شده شناسایی شدند. برای پرهیز از برداشت‌های غیرتخصصی، تفسیر المیزان مبنای تحقیق قرار گرفته است. بر اساس قضایا و مفاهیم مستخرج، فرضیه این تحقیق بر اساس جهان‌بینی الهی شکل گرفت و مفهوم شهود نیز در همین چارچوب تبیین شده است. آنچه از مفهوم شهود در قرآن بر می‌آید، این است که شهود نیرویی معنوی و برتر از عقل است. نتایج حاصل از این تحقیق، تبیین شهود در قالب الهام، رؤیت قلب، قوه تشخیص و نور الهی، و نیز استخراج ۲۲ مؤلفه بود که با استفاده از نظرات خبرگان حوزوی و دانشگاهی در قالب دو گروه پیش‌ران‌ها و بازدارنده‌ها دسته‌بندی شدند. بر اساس مبانی اسلامی، تأثیرگذاری این عوامل بر شهود، قطعی، غیرقابل انکار و بنیادی است.

واژه‌های کلیدی

شهود، تصمیم‌گیری شهودی، مؤلفه‌های شهود اسلامی، قرآن، نظریه داده بنیاد.

* Corresponding Author: Mehdi Hadadzadeh
Email: Haddadzadeh 904 @yahoo.com

* نویسنده مسئول: حداد زاده

مقدمه

صاحب‌نظران مدیریت، دو شیوه تصمیم‌گیری را در بین مدیران شایع می‌دانند که از آنها با عنوان «تصمیم‌گیری عقلی یا استدلالی» و «تصمیم‌گیری شهودی» یاد می‌شود. در تصمیم‌گیری عقلی از منطق، استدلال و حواس پنج‌گانه استفاده می‌شود. اخیراً عقلانیت در تصمیم‌گیری مورد سؤال قرار گرفته است. برای مثال میلر و ایرلند^۱ (۲۰۰۵) بیان می‌کنند که تعداد زیادی از مدیران از شهود^۲ به عنوان یک نگرش اثربخش در تصمیم‌گیری استراتژیک استفاده می‌کنند. در کسب‌وکارهای امروزی، تصمیم‌گیری بر مبنای شهود در حال افزایش است، چرا که تعداد کمی از تصمیمات استراتژیک بر مبنای اطلاعات به موقع، صحیح و کامل اتخاذ می‌شود (میلر و ایرلند، ۲۰۰۵). مشاهده روند عمومی افزایش پیچیدگی و پویایی در محیط‌های کسب‌وکار سازمان‌ها، حاکی از افزایش نقش شهود در تصمیم‌گیری است (خاتری و ان‌جی^۳، ۲۰۰۰). آینده جهان در قرن ۲۱، آکنده از رقابت، توسعه بازارهای نوظهور، عوامل محیطی نامطمئن، رواج فناوری‌ای برتر و گسترش تجارت است. همه این تغییرات فضایی را شکل می‌دهند که پویایی، غیرقابل پیش‌بینی‌بودن و نیاز به تصمیم‌گیری سریع و در زمان محدود از جمله ویژگی‌های آن است. در این‌گونه موقعیت‌ها، تصمیم‌گیری منطقی به نظر می‌رسد ناکارا و زمان‌بر باشد. بنابراین شهود به عنوان یک ابزار مدیریتی مورد استفاده قرار می‌گیرد (گانو لیو و یان سونگ^۴، ۲۰۰۹).

شهود، بخشی از تمام تصمیمات است. هیچ‌گاه نمی‌توان روش‌های منطقی-تحلیلی را به طور اختصاصی به کار گرفت. به طور ذاتی، پیش‌بینی با عدم قطعیت و مجهولات همراه است و ما تنها می‌توانیم آنچه معلوم است را محاسبه نمائیم یا اندازه‌گیری کنیم. هر چقدر هم که با موضوع به صورت استدلالی و محاسباتی برخورد شود، بالاخره در مرحله آخر، تصمیم‌گیرنده می‌باید از شهود برای جمع‌آوری و یکپارچه نمودن داده‌ها در راستای پیش‌بینی استفاده نماید (خاتری و ان‌جی، ۲۰۰۰). استفاده از شهود می‌تواند شکاف موجود در تحلیل عقلانی که از عدم قطعیت و فقدان اطلاعات مرتبط در تصمیم‌گیری ناشی می‌شود را تکمیل کند (البانا و همکاران^۵، ۲۰۱۳). شهود به راحتی به دست نمی‌آید و نیاز به سال‌ها

تجربه، یادگیری و درگیری در حل مسائل دارد (فرانتز^۶، ۲۰۰۰). مطالعات سادلر-اسمیت و شفی^۷ (۲۰۰۴) نشان داده که در سال‌های اخیر اقبال به شهود بسیار بیشتر شده که شاید به خاطر ناامید شدن از روش‌های استدلالی و محدودیت‌های آنها باشد. تصمیم‌گیری سریع، با کیفیت و استراتژیک لازمه موفقیت سازمان‌ها در محیط غافلگیرکننده دنیای امروز است (سادلر-اسمیت و شفی، ۲۰۰۴).

مطابق نظر بائسلر^۸ (۲۰۰۳)، شهود تمایل دارد تا تجربه عرفانی^۹ با خدا را تصدیق کند که به وسیله آن تفکرات و رفتارهای درست افزایش یابد (بائسلر، ۲۰۰۳). تحقیقات نشان می‌دهد آنهایی که اهل نیایش هستند، به این معتقدند که در مشکلات و سختی‌هایشان، توسط خدا حمایت می‌شوند، حتی در مواردی که ظاهراً هیچ راه حل یا بهبودی امکان ندارد (وسکانسلاس^{۱۰}، ۲۰۰۹). به عقیده بسیاری از محققین، معنویت در کار از طریق گسترش مرزهای آگاهی افراد می‌تواند موجب شهود و بینش شود (فرناندو^{۱۱}، ۲۰۰۵). یکی از عوامل اثرگذار بر رفتار انسان عامل دین و مذهب است. هیچ دلیلی وجود ندارد که بپذیریم تصمیم‌گیری شهودی نمی‌تواند همراه با یک رویکرد مبتنی بر مذهب باشد. اتصال به یک بُعد یا قدرت ماورایی می‌تواند الهام یا راهنمایی برای رهبران کسب‌وکار فراهم کند تا تصمیمات درست بگیرند. مهارت‌های شهودی به طور ذاتی از طریق استفاده از نیایش می‌تواند بهبود یابد و به حداکثر برسد (کاواناق و هازن^{۱۲}، ۲۰۰۸)؛ وسکانسلاس، ۲۰۰۹). مک‌گی و دلبسکیو^{۱۳} (۲۰۰۳) اظهار می‌کنند که مدیران، نیایش را سودمند تلقی می‌کنند. به علاوه، آنها به هر طریقی الهام را احساس می‌کنند تا تصمیمات درست بگیرند (مک‌گی و دلبسکیو، ۲۰۰۳).

مدیران مسلمان برای دستیابی به تصمیم بهتر، از همه امکانات و منابع مادی و ماورایی بهره می‌برند و معتقدند همان‌گونه که اسباب ظاهری و مادی بخشی از عوامل اجرای کار هستند، بخشی از عوامل نیز در گرو اسباب معنوی است و باید با تمسک به معنویت آنها را به دست آورد. برای گرفتن بهترین تصمیم، به خصوص در شرایط عدم اطمینان، بهره‌گیری از مساعدت‌های فراطبیعی نظیر شهود و امدادهای الهی برای تصمیم‌گیرنده بسیار حیاتی است (نجف‌زاده، ۱۳۸۷).

6. Frantz
7. Baesler
8. Mystical
9. Vasconcelos
10. Fernando
11. Cavanagh & Hazen
12. McGee & Delbecq

1. Miller & Ireland
2. Intuition
3. Khatri & Ng
4. Liu & Song
5. Elbanna & et al.

مبانی نظری

تعریف و مفهوم شهود

تعاریف مختلفی توسط محققین راجع به شهود ارائه شده است. بر طبق گفته آلبرت اینستین^۱، شهود راه حل به شما داده است و شما نمی‌دانید چگونه و یا چرا؟ شهود یک پدیده پیچیده است که از تجربیات گذشته و مجموعه دانشی که در ضمیر ناخودآگاه افراد وجود دارد، شکل گرفته است (خاتری و ان‌جی، ۲۰۰۰). فرانتز شهود را به عنوان یک فرایند ذهنی می‌داند که به صورت تحلیل منطقی، گام به گام و تفکر علی نیست. شهود به راحتی به دست نمی‌آید و نیاز به سال‌ها تجربه، یادگیری و درگیری در حل مسائل دارد (فرانتز، ۲۰۰۰). استفاده از شهود می‌تواند شکاف موجود در تحلیل عقلانی که از عدم قطعیت و فقدان اطلاعات مرتبط در تصمیم‌گیری ناشی می‌شود را تکمیل کند (البانا و همکاران، ۲۰۱۳). شهود نه در مقابل تحلیل کمی است و نه سعی در نادیده گرفتن آن دارد. شهود یک فرایند تصادفی از حدسیات و همچنین احساسات و عواطف نیست. شهود یک فرایند استراتژیک و مهم است که مدیران در تصمیم‌گیری استراتژیک از آن استفاده می‌کنند. شهود در شرایط تغییر، مدیران را قادر می‌سازد که موقعیت را بررسی کنند، حجم انبوهی از داده‌ها را ترکیب و ادغام کنند تا بتوانند با اطلاعات ناقص مقابله نمایند و بدین طریق کیفیت تصمیم‌گیری را ارتقاء دهند (خاتری و ان‌جی، ۲۰۰۰).

مؤلفه‌های شهود در رویکرد متعارف مدیریت

در ادامه این قسمت، شهود و مؤلفه‌های آن در رویکرد متعارف و از دید محققان گوناگون تبیین شده است.

سایمون^۲. هربرت سایمون در یکی از تحقیقات خود به نقش شهود و احساسات در تصمیمات مدیریتی پرداخته است. باید بین تصمیم‌گیری شهودی یک مدیر خبره که تحت تأثیر تجربه و یادگیری مؤثر است، با تصمیم‌گیری شهودی مدیری که تحت تأثیر ترس، احساسات و عواطف قرار دارد تفاوت قائل شد. اولی ارزشمند و اصیل است و دومی فاقد ارزش است. در همین رابطه مشاهدات ووقان^۳ نشان می‌دهد که ترس و احساسات موجب اختلال در دریافت شهودی می‌شوند. مشابهاً، ویت و مایرز اشاره کرده‌اند که ترس، اضطراب و تفکر آرزومند

یکسری از امدادهای الهی، امدادهای فکری و قلبی در اندیشه، تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری است. گاهی انسان می‌داند چه باید بکند، ولی جرأت عمل ندارد و نیازمند روحیه و قوت قلب است، گاهی هم نمی‌داند باید چه کار کند و محتاج کمک فکری است (نقی پورفر، ۱۳۸۳). قرآن همواره سمع، بصر و فؤاد را در کنار هم، دنیا و آخرت، نفس و بدن و بعد روحانی و جسمانی انسان را با هم پیوند زده و مورد توجه قرار می‌دهد. همچنان که پیشوایان معصوم علیهم‌السلام نیز هم بر شناخت حسی و استمداد از نیروی عقل برای درک واقعیات تأکید ورزیده‌اند و هم بر شناخت شهودی و قلبی (ابراهیمیان، ۱۳۷۸). شناخت حسی جدای از شناخت عقلی و شهودی فاقد اعتبار است. همچنان که شناخت عقلی جدای از شهود فاقد اعتبار است (قاسمی، ۱۳۹۰؛ ابراهیمیان، ۱۳۷۸). از نظر اسلام عامل دیگری غیر از تفکرهای قیاسی، تجربیات و استقراءهای بشر در پیدایش معلومات دخالت داشته که آن عامل را الهام یا حدس یا اشراق نامیده‌اند. دین مبین اسلام که متن آن قرآن کریم است، هم قالب عقل و هم قلمرو شهود را پذیرفته است (مطهری، ۱۳۷۷).

نظر بر اهمیت معنویت در سازمان و تأثیری که بر قدرت شهود افراد به ویژه مدیران و تصمیم‌گیری افراد دارد (مقیمی و دیگران، ۱۳۸۶) و از آنجایی که محیط سازمان‌های امروزی، محیطی متلاطم و بسیار رقابتی است، بیشتر مدیران به تصمیماتی که بر گرفته از فراست و آگاهی درونی و آموخته‌های دینی است و در این شرایط به خوبی می‌تواند به تصمیم‌گیرندگان کمک کند، گرایش داشته‌اند. کشورهای اسلامی با داشتن فلسفه زندگی خاص و فرهنگ متفاوت با دیگر کشورها، به نظریه‌های خاص خود نیاز دارند. به همین صورت، جوامع اسلامی نیز در حوزه مدیریت جامعه به طور اعم و مدیریت سازمان‌ها به طور اخص نیازمند تئوری‌های بومی - اسلامی متناسب با مبانی علوم دینی است. قطعاً یکی از عوامل مهمی که بر شهود در تصمیم‌گیری تأثیر می‌گذارد، عوامل معنوی اسلامی است. با توجه به آنچه که تاکنون بیان شد، در این تحقیق به دنبال پاسخ به دو سؤال عمده زیر هستیم:

➤ تبیین و مفهوم شهود از دیدگاه قرآن چیست؟

➤ از دیدگاه قرآن چه عوامل و مؤلفه‌هایی بر شهود

مؤثر هستند؟

1. Albert Einstein

2. Simon

3. Vaughan

اگر فرد در تصمیمات برنامه‌ریزی نشده و نامشخص بخواهد کاملاً عقلایی عمل کند، ناچار است بر اساس قضاوت‌های شهودی و تجربی تصمیم نهایی را بگیرد (خاتری و همکاران، ۲۰۰۰).

کوئین و همکاران^۲: کوئین و دیگران بیان می‌کنند که در محیط‌های غیر قابل پیش‌بینی یا پرتلاطم، استفاده از تحلیل‌های منطقی و مطالعات عمیق امکان‌پذیر نیست. کوئین، تصمیم‌گیری شهودی را بهترین شیوه تصمیم‌گیری در این گونه موارد که اطلاعات کمی کافی در دست نیست، می‌داند (کوئین و همکاران، ۲۰۰۱).

اسنیمین و درو^۳: اسنیمین و درو بیان می‌کنند که عملکرد بالای شرکت ممکن است به تصمیم‌گیرندگان این اطمینان را بدهد که از شهود استفاده کنند و کمتر به تحلیل اطلاعات بپردازند. این در حالی است که در عملکرد پایین شرکت، یک تصمیم اشتباه خسارات بالایی به سازمان می‌زند و موقعیت تصمیم‌گیرنده را به خطر می‌اندازد. شرکت‌های کوچک کمتر تمایل به رسمی شدن دارند و همین ممکن است باعث ترغیب آنها به استفاده از شهود شود (اسنیمین و درو، ۲۰۰۳).

گیزل هندن^۴: گیزل هندن به طور گسترده‌ای به مفهوم شهود در فلسفه، روانشناسی و ادبیات مدیریت و به طور ویژه بر نقش آن در تفکر استراتژیک پرداخته است. هندن در تحقیقات خود در پی آن است که نشان دهد با درک بهتر شهود و نحوه اعمال آن، تفکر استراتژیک و تصمیمات عقلانی‌تر، کاراتر و اثربخش‌تری نتیجه خواهد شد. تحقیقات هندن نشان می‌دهد که مؤلفه‌های تفکر استراتژیک و به طور خاص کل‌نگری، نه تنها در نگاه مینتزبرگ^۵، بلکه از منظر بسیاری دیگر از محققان نیز رابطه مطمئنی با شهود دارد. هندن در جمع‌بندی تحقیق خود نتیجه می‌گیرد که شهود یکی از شیوه‌های شناخت است که ارتباطی استوار با تصمیم‌گیری و استراتژی دارد (هندن، ۲۰۰۴).

سادلر - اسمیت و شفای^۶: آنها در مطالعه خود به بررسی تأثیر هر دوی شهود و عقلانیت بر عملکرد شرکت‌های کوچک و متوسط پرداختند. آنها بیان کردند که وقتی نیاز به تصمیم‌گیری سریع باشد، مدیران بیشتر بر قضاوت شهودی متکی هستند. یکسری از محققان بحث کرده‌اند که مدیران ارشد از شهود در تصمیم‌گیری استراتژیک استفاده می‌کنند،

مانع دریافت شهودی می‌شوند. به نظر سایمون با توجه به طبیعت و نوع مسئله، ترکیبی از شیوه‌های منطقی و شهودی مورد استفاده قرار می‌گیرد (سایمون، ۱۹۸۷).

دی ویت و مایر^۱: دی ویت و مایر در ارتباط با نقش شهود می‌نویسند که می‌توان آن را به عنوان نقطه مقابل تحلیل مرسوم در نظر گرفت. شهود، غیرمعمولی است بدان معنا که عمدتاً ناخودآگاه می‌باشد و تلفیقی است از آن جهت که فرد، موضوع تفکر را به اجزاء مختلف تقسیم نمی‌کند و نگاه کل‌نگر دارد. برخی ویژگی‌های این دو شیوه شناخت، در جدول ۱ آورده شده است (دی ویت و مایر، ۱۹۹۸).

جدول ۱: مقایسه دو شیوه تحلیلی و شهودی (دی ویت و مایر، ۱۹۹۸).

شیوه شناخت	تحلیلی	شهودی
تأکید بر	منطق مقدم بر خلاقیت	خلاقیت مقدم بر منطق
طبیعت استدلال	محاسباتی	تصویری
ارزش بر مبنای	سازگاری و دقت	عدم جزمیت و چشم‌انداز
مبنای تصمیم‌گیری	محاسبه	قضاوت
استعاره	استراتژی به عنوان علم	استراتژی به عنوان هنر

نارش خاتری و همکاران: خاتری و ان‌جی به بررسی تأثیر شهود بر عملکرد سازمانی پرداخته‌اند. نتیجه بررسی آنها حاکی از اثر مثبت شهود بر عملکرد سازمانی در شرایط محیطی بی‌ثبات و اثر منفی بر عملکرد سازمانی در شرایط محیطی ایستا است. و اینکه سازمان‌های کوچک‌تر بیشتر به شهود متکی هستند. شهود برداشت ناآگاهانه از تجربیات بی‌شماری است که در ناخودآگاه ذخیره شده‌اند. شهود پیچیده است و توانایی حل مسائل پیچیده‌تری نسبت به خودآگاه منطقی دارد، چرا که به طور همزمان تمامی عوامل، وزن آنها و روابط بین آنها را در می‌یابد. تبیین آنها از شهود شامل قضاوت شهودی، تجربه و حس درونی است. شهود می‌تواند با موقعیت‌های تصمیم‌گیری در شرایط تغییرات سریع، عدم اطمینان محیطی و پیچیده بهتر برخورد کند و بدون قدرت استدلال و تحلیل منطقی، تصمیمات خوبی گرفته شود. حتی

2. Covin & et al.

3. Snyman & Drew

4. Henden

5. Mintzberg

6. Sadler-Smith & Shefy

1. De Wit & Meyer

دان و پرات^۷. دان و پرات در مطالعه خود عوامل مؤثر بر شهود که بر اثربخشی تصمیم‌گیری تأثیر دارند را مورد بررسی قرار دادند. در موقعیت‌های مرتبط با تصمیمات کلان و استراتژیک، شهود مؤثرتر است. آنها بیان می‌کنند که تصمیم‌گیری به‌ویژه از نوع غیرمعمول آن معمولاً در شرایط عدم اطمینان محیطی صورت می‌گیرد. عدم اطمینان محیطی باعث افزایش اتکاء به شهود می‌شود (دان و پرات، ۲۰۰۷).

گانو لیو و یان سونگ. در تحقیقی که توسط آنها انجام شد، نشان داده شده است که هر دو عامل عقلانیت و شهود مهم هستند، اما هر یک باید با توجه به موقعیت مناسب خود استفاده شود. در شرایط پیچیدگی، عدم اطمینان و فشار زمانی، تصمیم‌گیری استراتژیک کمتر به روش‌های منطقی و عقلانیت صورت می‌گیرد (گانو لیو و یان سونگ، ۲۰۰۹).

وسکانسلاس. وسکانسلاس تلاش دارد با ارائه یک مدل مفهومی، تأثیر نیایش بر شهود و تصمیم‌نهایی را نشان دهد. نیایش و شهود دو روی یک سکه هستند که فرایندهای تصمیم‌گیری-یعنی تحلیل‌های عقلانی و غیرعقلانی- را شکل می‌دهند. وسکانسلاس مدلی را بر اساس رویکرد دکترین معنویت^۸ معرفی می‌نماید که تلفیق عقلانیت و معنویت را مورد تأکید قرار می‌دهد و بیان می‌کند که هر دو فرایند تصمیم‌گیری عقلایی و غیرعقلایی (مبتنی بر شهود) در تعامل با هم مدنظر قرار می‌گیرند. از تلفیق این دو فرایند، تصمیم‌نهایی ایجاد و بروز خواهد نمود. این همراهی و ملازمت دین در قالب عبادت، باعث افزایش دقت تصمیم‌نهایی خواهد شد (وسکانسلاس، ۲۰۰۹).

هنسنم و سادلر-اسمیت^۹. هنسنم و سادلر-اسمیت در مطالعه تصمیم‌گیری شهودی در حوزه مالی یافتند که شهود نه تنها به ماهیت شغل، عوامل زمان، عدم اطمینان و عوامل فردی (اعتماد و تجربه مشارکت‌کنندگان) متکی است، بلکه به عوامل سازمانی (محدودیت‌ها، پاسخگویی، پویایی تیم، سلسله‌مراتب و فرهنگ سازمانی) نیز متکی است (هنسنم و سادلر-اسمیت، ۲۰۱۱).

البانا و همکاران. از نظر آنها، استفاده از شهود می‌تواند شکاف موجود در تحلیل عقلانی که از عدم قطعیت و فقدان اطلاعات مرتبط در تصمیم‌گیری ناشی می‌شود را تکمیل کند. استفاده از شهود در تصمیم‌گیری استراتژیک نمی‌تواند به طور کامل درک شود، مگر اینکه زمینه و عواقب تصمیم‌گیری در

بدون آنکه به بررسی متغیرهای مؤثر بر کاربرد شهود یا تأثیر شهود بر تصمیم‌گیری استراتژیک بپردازند. تحقیق آنها نشان می‌دهد که رویکرد شهودی مدیران، با رتبه و ارشدیت آنها در سازمان نسبت مستقیم دارد. آنها ادعا نمی‌کنند که شهود بهتر از منطق استدلالی است یا برعکس، بلکه معتقدند که تأکید یک‌جانبه بر شهود یا تجزیه و تحلیل به بخشی نگری می‌انجامد. تئوری و تحقیق نشان می‌دهند که شهود در برگیرنده مفاهیمی چون تجربه تخصص، قضاوت، یادگیری ضمنی، حساسیت، اندیشناکی^۱ و خلاقیت است. برای بسیاری از افراد، شهود معادل حس درونی^۲ است. حس درونی، برای همه وجود دارد، اما یادگیری مؤثر برای تقویت حس درونی در همه افراد اتفاق نمی‌افتد. هوگارت^۳ بیان داشته که هر چه افراد قابلیت تفکر تصویری بیشتری داشته باشند، احتمال بهره‌گیری آنها از فرایندهای شهودی بیشتر می‌شود (سادلر-اسمیت و شفی، ۲۰۰۴).

میلر و همکاران^۴. میلر و همکاران در مطالعه خود پویایی، پیچیدگی و سخاوت محیطی^۵ را به عنوان عوامل تعدیل‌کننده محیطی بین کاربرد شهود و تصمیم‌گیری دانسته‌اند (میلر و همکاران، ۲۰۰۵).

لیبورن و سادلر-اسمیت^۶. لیبورن و سادلر-اسمیت گزارش کرده‌اند که مدیران با تجربه نسبت به کم تجربه‌ها بیشتر از شهود استفاده می‌کنند. آنها بیان می‌کنند که تجربه به عنوان یک عنصر کلیدی در استفاده از شهود در فرایند تصمیم‌گیری یک عامل استراتژیک است (لیبورن و سادلر-اسمیت، ۲۰۰۶).

مازلر و همکاران. مازلر و همکارانش معتقدند برای بسیاری از تصمیمات پیچیده، تمام اطلاعات موجود در دنیا هم نمی‌تواند جایگزین شهود یا حس درونی فرد شود. این واقعیت توسط افراد شاخصی که در زمینه‌های مختلف فعالیت داشته‌اند اذعان شده است. به عنوان مثال، تصور عمومی این است که شطرنج یک بازی محاسباتی و تحلیلی است. اما حتی گری کاسپاروف، استاد بزرگ مشهور روسی، که می‌تواند تا ۱۵ حرکت آتی را پیش‌بینی نماید، معتقد است که شهود ویژگی اصلی یک شطرنج باز خوب است (مازلر و همکاران، ۲۰۰۷).

1. Rumination
2. Gut feel
3. Hogarth
4. Miller & et al.
5. Environmental munificence
6. Leybourne & Sadler.Smith

7. Dane & Pratt

8. The Spiritist Doctrin (SD) Approach

9. Hensman & Sadler.Smith

نظر گرفته شود. اصطلاح زمینه در تحقیق آنها، سه دسته متغیر را در بر می‌گیرد: ویژگی‌های تصمیم، ویژگی‌های خود شرکت که ممکن است پیشامدهای شهود باشند، و ویژگی‌های محیط بیرونی که می‌توانند تعدیل‌کننده روابط بین شهود و عواقب تصمیم‌گیری باشند. تصمیم‌گیرنده می‌تواند آموزش ببیند تا شهود را درک و تصمیمات شهودی بهتری بگیرد (البانا و همکاران، ۲۰۱۳).

جمع‌بندی مبانی نظری

همان‌طور که اشاره شد، بسیاری از محققین اذعان دارند، شهود بر تصمیم‌گیری مدیران مؤثر است. البته منظور این نیست که عقلانیت و تحلیل منطقی مفید و ضروری نیست، بلکه تصمیم‌گیری به هر دوی عقلانیت و شهود نیاز دارد. در حقیقت موفقیت تصمیم‌گیری در تعادل بین این دو است. از مجموع تعاریفی که رویکرد متعارف به موضوع شهود دارد، می‌توان بیان کرد که شهود و تصمیم‌گیری شهودی فرایندی است درونی، پیچیده، متکی بر تجربه و قضاوت فردی، که از قاعده خاصی پیروی نمی‌کند و ماهیتی جهشی و شتابنده دارد. به صورت خلاصه، در رویکرد متعارف مدیریت می‌توان مفاهیم و اصطلاحات برداشت ناآگاهانه، ضمیر ناخودآگاه، قضاوت شهودی، تفکر تصویری، حس درونی، فرایند ذهنی را برای شهود در نظر گرفت. البته باید توجه داشت که شهود با احساسات و عواطف اشتباه گرفته نشود.

به اذعان بسیاری از محققان، شهود در همه شرایط مناسب نیست و در استفاده از آن می‌باید عوامل و شرایطی را در نظر گرفت که از آن جمله می‌توان به اندازه شرکت، عملکرد شرکت، سلسله‌مراتب و فرهنگ سازمانی، ماهیت شغل، عوامل زمانی، شرایط محیطی (عدم اطمینان، ایستایی، پیچیدگی)، عوامل فردی (اعتماد، تجربه)، رتبه و ارشدیت مدیر، مشخصات تصمیم (عدم اطمینان، نوع تصمیم، سطح تصمیم‌گیری) اشاره کرد. آنچه به نظر می‌رسد مهم‌ترین بحث شهود باشد، این است که چه عواملی باعث کسب و یا ارتقای مهارت‌های شهودی افراد می‌شود. نتیجه حاصل از مرور تحقیقات صورت گرفته در این زمینه، به عواملی چون دانش، تجربه، درگیری در حل مسائل و یادگیری ضمنی، نایش اشاره داشته‌اند. و البته شرایطی هم هست که مانع دریافت شهودی می‌شوند همچون ترس و تفکر آرزومند.

روش‌شناسی پژوهش

روش تحقیق این پژوهش، استراتژی کیفی نظریه داده‌بنیاد^۱

است که نتیجه این شیوه، خلق تئوری است و نه اثبات و یا آزمون آن. رشد سریع و گسترده تحقیقات کیفی و روش‌های کیفی در مهر و موم‌های اخیر، می‌تواند نویدی برای آغاز نهضت خلق و ایجاد نظریه‌های بومی و برخاسته از شرایط محیطی و سازمانی جامعه ما باشد (استراوس و کوربین، ۱۳۸۷). یکی از روش‌های کیفی، روش نظریه داده‌بنیاد است. روشی که با استفاده از استقرای و بر اساس داده‌های واقعی و کیفی، به خلق و ایجاد نظریه می‌پردازد. امروزه نیز این روش‌شناسی یکی از پرطرفدارترین استراتژی‌های پژوهش کیفی است و هر روز نیز بر دامنه استفاده از آن افزوده می‌شود (چارماز^۲ و دیگران، ۲۰۰۸). در روش داده‌بنیاد، تئوری‌ها به آهستگی در یک فرایند انتزاعی سازی تدریجی از داده‌ها پدیدار می‌شوند (ریچرز^۳، ۲۰۱۰). نکته حائز اهمیت در نظریه‌پردازی با رویکرد اسلامی، اختلافات مبانی این رویکرد نسبت به رویکردهای حاکم بر آموزه‌های علم متعارف مدیریت است. بر همین اساس با توجه به اینکه در استراتژی داده‌بنیاد، نظریه‌ها بر پایه داده‌ها و نه بر اساس نظریه‌های موجود ایجاد می‌شود، لذا پابندی به مبانی آموزه‌های دینی و عدم سوگیری با توجه به نظریه‌های قبلی بهتر تأمین می‌شود (دانایی‌فرد و امامی، ۱۳۸۶). روش نظریه داده‌بنیاد با شکستن قالب‌های محدود گذشته، که غالباً به آزمون نظریه‌های مستفاد از قیاس اکتفا می‌کرد، خود به نظریه‌سازی می‌پردازد. این ویژگی موجب شده است که این روش با تحقیقات اسلامی سنخیت بیشتری داشته باشد (مهرابی و همکاران، ۱۳۹۰).

در این پژوهش قرآن کریم به مثابه یکی از اصلی‌ترین منابع شناخت اسلام مورد توجه قرار گرفت. به منظور تحقیق و تتبع در آیات قرآن، دو راه وجود داشت. یکی مراجعه مستقیم به آیات بدون توجه به متون تفسیری که راهی بسیار پرخطر است و دومی مراجعه به قرآن و کتب تفسیری به طور همزمان. در این پژوهش راه دوم استفاده شده است. یعنی متن قرآن کریم مورد توجه قرار گرفته و یافته‌ها بر اساس کتب تفسیری اعتبارسنجی شده‌اند. پس از بررسی ویژگی‌های برخی تفاسیر مطرح و مصاحبه با صاحب‌نظران و خبرگان، تفسیر المیزان به جهت جایگاه و اعتبار آن انتخاب شد. اتخاذ شیوه تفسیر قرآن به قرآن^۴ استفاده از مباحث روائی و دقت‌های

2. Charmaz

3. Reichertz

۴. این روش تنها در کنار هم گذاشتن آیات برای درک معنی واژه خلاصه نمی‌شود، بلکه موضوع‌های مشابه و مشترک در سوره‌های مختلف را کنار یکدیگر قرار می‌دهد و تحلیل و مقایسه می‌کند و برای درک پیام هر آیه، به شیوه تدبری و اجتهادی توسل می‌جوید.

مضامین مشابه، همگونی پیام‌های مستخرج متناسب با مسأله تحقیق افزایش یافت. خبرگان این تحقیق شامل ۹ نفر دانشگاهی و ۸ نفر حوزوی بودند که کلیه مراحل و فرایندهای این تحقیق با همراهی آنها انجام شد. انتخاب خبرگان مذکور بدین صورت بود که آنها علاوه بر اینکه دارای تخصص مرتبط و سابقه پژوهشی بودند (حوزه شهود و یا مباحث مدیریت اسلامی)، دارای سابقه مدیریتی و یا تدریس مدیریتی و یا هر دو نیز بودند.

کدگذاری محوری و انتخابی. پس از پایان نسبی کار یعنی مرحله جمع‌آوری داده‌ها، مرحله مهم عنوان‌بندی و کدگذاری داده‌ها به معنای تخصیص برچسب مفهومی برای هر یک از پیام‌ها فرا رسید. این برچسب‌ها به صورت تدریجی به وجود آمدند. با مقایسه مفاهیم مختلف زمینه‌های مشترک بیشتری بین آنها کشف شد و بدین ترتیب امکان طبقه‌بندی مفاهیم مشابه در قالب طبقه‌بندی‌های یکسان فراهم شد.

در روش داده‌بنیاد، نمونه‌برداری به صورت نظری صورت می‌گیرد به این معنی که تحلیلگر، به طور همزمان داده‌هایش را جمع‌آوری، کدگذاری و تحلیل می‌کند و به منظور بهبود نظریه خود تا هنگام ظهور آن، تصمیم می‌گیرد در آینده چه داده‌هایی را جمع‌آوری و در کجا آنها را پیدا کند. این نمونه‌گیری توسط ظهور مفهومی به پیش می‌رود و توسط کفایت نظری محدود می‌شود (فرناندز^۲، ۲۰۰۴). در این تحقیق نمونه‌گیری نظری تا جایی پیش رفت که داده‌های اضافی چیزی جدید به تحقیق اضافه نکردند و سایر داده‌ها به نوعی تکراری بودند. ضرورت اقتضاء می‌کرد که به طور مستمر عمل جمع‌آوری، تکمیل و اصلاح داده‌ها در طول تحقیق تا رسیدن به اشباع نظری بارها و بارها تکرار شود. مبنای نمونه‌گیری در اینجا، واژگان (مرحله اول) و آیات مرتبط با آنها بر پایه تفسیر المیزان و نیز اظهار نظر خبرگان بود. از آنجا که در تفسیر ذیل هر آیه مورد بررسی، معمولاً به آیه یا آیات دیگری اشاره شده بود، بنابراین لازم بود آن آیات نیز مورد بررسی قرار گیرند. مبنای اشباع نظری، قضاوت و اظهار نظر خبرگان بود. در مجموع در این تحقیق، ۱۱۰ آیه دارای نکات قابل استفاده در حوزه مسئله تحقیق تشخیص داده شد و مجموع پیام‌های مستخرج از آنها بالغ بر ۱۸۰ مورد گردید که در نهایت به صورت ۲۸ مفهوم، ۷ مقوله فرعی و ۴ مقوله اصلی دسته‌بندی شدند.

تدوین تئوری. هیچ‌یک از متخصصین داده‌بنیاد نگفته‌اند که چگونه تعیین مؤلفه‌ها به تئوری و مدل ختم می‌شوند.

نظری و محققانه علامه طباطبائی از جمله دلایل دیگر استفاده از این تفسیر است.

گردآوری و تحلیل داده‌ها

تعیین موضوع (واژه‌شناسی^۱). این تحقیق از نوع معناکاوی است. یعنی بررسی عنوانی که به طور مستقیم از قرآن دریافت نمی‌شوند، بلکه برگرفته از مسائل و موضوع‌های مختلف هستند و محقق در جستجوی کشف دیدگاه قرآن درباره آنها است. جهت دستیابی به اینکه در متون اسلامی (زبان عربی)، چه لغت یا لغاتی را می‌توان مترادف شهود معرفی کرد، مطالعات زمینه‌ای وسیعی انجام شد. با فضایی حوزوی و استادان دانشگاه که از تجربه و تخصص لازم در علوم قرآن و مباحث مدیریتی برخوردار بودند، نشست‌هایی برگزار شد. هر یک با ذکر دلایل و استنادات قرآنی و روایی، لغت یا لغاتی را معرفی می‌کردند. علاوه بر این با مراجعه به کتاب مفردات، همه لغات پیشنهادی معنایی شدند. البته با پیشرفت مطالعات و در خلال مراحل بعدی، کلماتی به این مجموعه واژگان اضافه شد. در مجموع، واژگان فرقان، الهام، وحی، ایزاع و مشتقات آنها و نیز واژگان مرتبط با امداد برای جستجو در قرآن کریم انتخاب شدند.

مرور و تدبر در آیات قرآن: بر اساس واژگان شناسایی شده در مرحله قبل و ترجمه آیات (مبتنی بر تفسیر المیزان)، آیات مدنظر مورد بررسی قرار گرفت. جهت مطالعه و تدبر در قرآن، از نرم‌افزار جامع تفاسیر نور استفاده شد. نرم‌افزار مذکور که مشتمل بر متن کامل قرآن کریم و ترجمه و تفاسیر مختلف از آن است، قابلیت جستجوی پیشرفته در هر یک از آنها را نیز دارد ضمن آنکه ارتباط آیه انتخابی با ترجمه‌ها و جایگاه دقیق آن در تفاسیر به طور همزمان در یک صفحه قابل رویت است.

کدگذاری باز. در این گام با مراجعه به تفسیر المیزان، پیام‌ها ذیل همه آیات قرآن با دقت مورد بررسی و تدبر قرار گرفت. در خصوص آیات منتخب در مرحله قبل، این بررسی و تدبر با دقت دو چندان انجام پذیرفت. بر همین اساس برای تک‌تک آیات، پیام یا پیام‌های مرتبط با موضوع تحقیق استخراج و به منظور سهولت بازیابی و پردازش اطلاعات، در نرم‌افزار اکسل وارد شد و در دو مرحله، برای هر یک از آنها، عنوان مناسبی برگزیده شد. مرحله اول توسط خود محقق و در مرحله دوم با مصاحبه و تبادل نظر با خبرگان. سپس با مرور و تدبر در پیام‌های استخراج شده، ضمن یکسان‌سازی ادبیات

نتایج و یافته‌ها

تبیین شهود در قرآن

یکی از مقوله‌های استخراج شده در این تحقیق «اقسام شهود» است. جدول ۲ بر اساس پیام‌های تفسیری، مهم‌ترین شواهد و مفاهیم مرتبط با این مقوله را نشان می‌دهد.

الهام

الهام در اصطلاح، القای مطلبی از جانب خدا بر قلب انسان است که او را به انجام یا ترک کاری برمی‌انگیزد. این موهبت الهی بدون ادراک و اکتساب و فکر به دل انسان وارد می‌شود و یک امر غیبی است (مطهری، ۱۳۷۷ الف). یکی از آیاتی که به الهام اشاره کرده است، آیه **فَالْهَمُّهَا فُجُورَهَا وَ تَقْوَاهَا** (شمس: ۸) است. الهام که کلمه «الْهَمُّهَا» از آن مشتق شده به معنای این است که چیزی در قلب خطور کند. الهام به معنای آن است که تصمیم، آگاهی و علمی از خبری در دل آدمی بیفتد. این خود افاضه‌ای است الهی و تصدیقی است که خدای تعالی به دل هر کس که بخواهد می‌اندازد (ترجمه المیزان، ج ۲۰، ص: ۵۰۰). یکی دیگر از آیات قرآن کریم که به کلمه الهام اشاره کرده است، آیه ۱۹ **سُورَةُ مَبَارَكَةٍ نَمْلَ** است: **وَ قَالَ رَبُّ أَوْزَعْنِي. أَوْزَعْنِي** در این آیه شریفه به معنی انصراف دادن از کاری است با لطف. مصدر آن ایزاع است و به معنای رساندن چیزی به قلب است (مفردات، جلد ۲۲ صفحه ۳۹۱ سطر ۱۷). برخی از مفسرین در تفسیر آیه مذکور گفته‌اند خداوند آنچه را که در دل مورچه بوده است به سلیمان الهام نمود (ترجمه المیزان، ج ۱۵، ص: ۵۰۳). چون خداوند رحیم بندگان مؤمنش را دوست دارد، گاهی با نشان دادن پاره‌ای از حقایق، آنها را یاری می‌دهد. **وَ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ ... (قصص: ۷) وَ إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ (طه: ۳۸)**. در لحظات بحرانی که مادر موسی(ع)، توان تصمیم‌گیری نداشت، الهام قلبی به یاری وی آمد. الهامی که او را به کار خطرناکی می‌خواند، ولی احساس آرامش می‌کرد، زیرا این مطلب نیز به وی الهام می‌شد که نترس و اندوهگین مباش (المیزان: ج ۱۴، ص ۲۰۷ و ج ۱۶، ص ۱۰). آیه **وَ إِذْ أَوْحَيْتُ إِلَىٰ الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَ بِرَسُولِي** (مائده: ۱۱۱) نشان می‌دهد که حواریون به دلیل اینکه افرادی مؤمن به خدا و رسول زمان خودشان بودند و واقعاً به تمام معنا مجاهد در راه خدا بودند، بنابراین ارزش این را داشتند که خداوند به آنها الهام کند (مطهری، مجموعه آثار، ج ۲۷، ص ۲۶۲).

چون خداوند رحیم بندگان مؤمنش را دوست دارد، گاهی با نشان دادن پاره‌ای از حقایق، آنها را یاری می‌دهد. **وَ أَوْحَيْنَا**

تدوین تئوری یک حادثه مکانیکی نیست و صرفاً از کدگذاری-ها حاصل نمی‌شود. خبرگی، قدرت ابتکار، خلاقیت و تفکر محقق لازم است که به مدد وی می‌آید و روابط پنهان مؤلفه‌ها را آشکار ساخته و موفق به خلق تئوری جدید می‌شود (مهرابی و دیگران، ۱۳۹۰). مدل‌سازی این تحقیق در یک بازه نسبتاً طولانی و چالشی و با استمداد از مقایسه مستمر بین آیات، مفاهیم و مقوله‌ها و با پیوند دادن مقوله‌ها و بررسی این پیوندها و مذاکره با خبرگان تحقیق صورت گرفت. تئوری اولیه در اختیار خبرگان قرار گرفت و بر مبنای نظرات خبرگان، تئوری اولیه با اصلاحاتی جزئی به تئوری نهائی تبدیل شد.

اعتبارسنجی تحقیق

تعریف روایی در تحقیقات کیفی متفاوت از تحقیقات کمی است، و هدف از آن ارزیابی چیزی نیست. محققان کیفی هنگامی که از روایی تحقیق صحبت می‌کنند، معمولاً به واژه‌هایی چون باورپذیری، قابل دفاع و امانت‌دار بودن اشاره می‌کنند (فقیهی و علیزاده، ۱۳۸۴). تحقیق حاضر به دلیل نقل داده‌ها (عین آیه)، شاخص امانت‌داری و انتساب داده‌ها به منبع وحی، هر دو شاخص باورپذیری و قابل دفاع بودن را در حد بسیار بالایی دارا است. تئوری حاصل نیاز به آزمون مجزا ندارد چرا که منبع اصلی در این پژوهش، قرآن کریم بوده است که از حیث سند معتبر است. بنابراین، هدف، میزان صحت برداشت و تلقی محققین از متن قرآن کریم و ابتکار محققین در دسته‌بندی و برقراری روابط بین آنها است. به دلیل بهره‌مندی مستمر از نظر خبرگان حوزوی (۸ نفر) و دانشگاهی (۹ نفر) در کلیه مراحل و فرایندهای این تحقیق، روایی مورد استفاده برای این پژوهش نیز به خوبی تضمین و برآورده شده است. خروجی‌های هر مرحله از کار، برای خبرگان ارسال می‌شد و پس از جمع‌بندی نظرات آنها، اصلاحات لازم صورت می‌گرفت. در اغلب موارد نشست‌هایی نیز با آنها انجام می‌شد که تعداد مصاحبه‌ها (تلفنی و حضوری) بالغ بر ۳۵ مورد بود. همچنین به منظور اعتبارسنجی مفاهیم و مقوله‌ها و تضمین درستی و اعتبار آنها و نیز اجتناب از برداشت‌های غیرتخصصی و نتیجه‌گیری بر اساس پیش‌فرض-ها، همزمان آیات مورد استناد، در تفسیر المیزان بررسی می‌شد و با توجه به تفسیر ذیل هر آیه، مفهوم مورد نظر تأیید و یا اصلاحات لازم اعمال می‌گردید.

إِلَى الْخَوَارِئِينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَ بِرَسُولِي (مائده: ۱۱۱) نشان می‌دهد که خواریون به دلیل اینکه افرادی مؤمن به خدا و رسول زمان خودشان بودند و واقعاً به تمام معنا مجاهد در راه خدا بودند، بنابراین ارزش این را داشتند که خداوند به آنها الهام کند (مطهری، مجموعه آثار، ج ۲۷، ص ۲۶۲).

إِلَى أُمِّ مُوسَى... (قصص: ۷) و إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّكَ مَا يُوحَى (طه: ۳۸). در لحظات بحرانی که مادر موسی(ع)، توان تصمیم‌گیری نداشت، الهام قلبی به یاری وی آمد. الهامی که او را به کار خطرناکی می‌خواند، ولی احساس آرامش می‌کرد، زیرا این مطلب نیز به وی الهام می‌شد که ترس و اندوهگین مباش (المیزان: ج ۱۴، ص ۲۰۷ و ج ۱۶، ص ۱۰). آیه وَ إِذْ أَوْحَيْنَا

جدول ۲. مفاهیم و شواهد مرتبط با مقوله فرعی «اقسام شهود»

مفاهیم	متن آیه	ترجمه آیه	نشانگر	تطبیق با المیزان
الهام	وَ إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّكَ مَا يُوحَى	آن هنگام که به مادر تو آنچه را بیاورد، الهام کردیم.	طه: ۳۸	ج ۱۴، ص ۲۰۷
	وَ أَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّ مُوسَى...	و به مادر موسی از ره الهام گفتیم که	قصص: ۷	ج ۱۶، ص ۱۰
	وَ إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَى الْخَوَارِئِينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَ بِرَسُولِي	[یاد کن] هنگامی را که به خواریون وحی کردم به من و فرستاده ام ایمان بیاورید.	مائده: ۱۱۱	ج ۶، ص ۳۲۰
	إِنْ كَادَتْ لَتُبْدَى بِهِ لَوْ لَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ	اگر قلب او(مادر موسی) را (به وسیله ایمان و امید) محکم نکرده بودیم، نزدیک بود مطلب را افشا کند!	قصص: ۱۰	ج ۱۶، ص ۱۴
	فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنْ اصْنَعْ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَ وَحِينَا وَ قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي	پس به نوح وحی کردیم که زیر نظر ما و [به] وحی ما کشتی را بساز.	مومنون: ۲۷	ج ۱۵، ص ۳۹
رویت قلب	وَ قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي	و گفت: «پروردگارا، در دلم افکن	نمل: ۱۹	ج ۱۵، ص ۵۰۳
	مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى / أَفْتَمَارُونَهُ عَلَى بَرِي	آنچه را دل دید انکار [ش] نکرد. / آیا در آنچه دیده است با او جدال می‌کنید؟	نجم: ۲- ۱۱	ج ۱۹، ص ۷-۴۷
	قَالَ أَبُوهُمْ إِنَّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ لَوْ لَا أَن تَفْتَنُونَنِي	پدرشان گفت: «اگر مرا به کم‌خردی نسبت ندهید، بوی یوسف را احساس میکنم.»	یوسف: ۹۴	ج ۱۱، ص ۳۳۴
تعداد ۲۱ آیه مربوط به دل (حجاب دل، صیقل‌دهنده دل) از جمله توبه: ۹۳، انعام: ۴۳، اسراء: ۴۶				
قوه تشخیص	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا	ای کسانی که ایمان آورده‌اید، اگر از خدا پروا دارید، برای شما [نیروی] تشخیص [حق از باطل] قرار می‌دهد	انفال: ۲۹	ج ۹، ص ۵۶
	وَ جَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ يَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ	و نوری برایش قرار دادیم که با آن در میان مردم راه ببرد. و برای شما نوری قرار دهد که به [برکت] آن راه سپرید.	انعام: ۱۲ حدید: ۲۸	ج ۷، ص ۴۶۴ ج ۱۵، ص ۱۶۸
نور الهی	أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَ أَزِيدُهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ	خدا ایمان را در دل‌های آنها ثبت کرد و آنها را به وسیله روحی از خود تأیید کرد.	مجادله: ۲۲ (انفال: ۲۹)	ج ۱۹، ص ۲- یعنی

اگر تقوای الهی داشته باشید خداوند به شما مایه تمیز و تشخیص می‌دهد.

قوة تشخیص یا فرقان

«فرقان» در قرآن یعنی قوه تشخیص درست از نادرست در مواردی که ادله‌ای برای آن وجود ندارد. مشکل این است که در مواردی، انسان دچار اشتباه می‌شود و بیراهه را شاهراه می‌پندارد. اینجاست که بینش و درکی نیرومند و در سطحی بالا نیاز است تا به یاری او آید تا بتواند به درستی، به سوی هدف پیش رود. عملکرد انسان، در بینش او اثر دارد. کسی که تقوا دارد، علاوه بر علم، فطرت، عقل و تجربه، خداوند حس تشخیص او را قوی‌تر می‌سازد و درک و روشن‌بینی خاصی به او می‌بخشد. در آیه ۲۹ سوره انفال داریم: يَا أَيُّهَا

رویت قلب و چشم دل

قلب مهم‌ترین ابزار شناخت شهودی است. شناخت قلبی نوری است که خداوند بر قلب انسان افاضه می‌کند (ابراهیمیان، ۱۳۷۸). چشم دل یا چشم باطن در اکثر ادیان، مذاهب، فرهنگ‌ها و اقوام، گاه با عناوین چشم سوم، چشم شهود، چشم عقل، چشم قلب، مطرح است. چشم دل در فرهنگ اسلام فراتر و گسترده‌تر از همه فرهنگ‌ها و با عملکردهای مقدس و والاتری مطرح شده است. بعضی از آیات قرآن از

را بر او روشن کند (مطهری، مجموعه آثار، ج ۲۲، ص ۱۴۴). در سوره مبارکه تغابن آمده است: وَ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ (تغابن: ۱۱). خداوند در این آیه این وعده را داده است که ایمان حقیقی به دنبال خود، معرفت و بصیرتی را می‌آورد که از آن به هدایت قلب یاد می‌شود. مسلماً معرفتی که از راه ایمان به خداوند حاصل می‌گردد از قبیل معرفت حسّی و عقلی نیست، بلکه نوعی معرفت شهودی و عرفانی است که کانونش قلب انسان است (ابراهیمیان، ۱۳۷۸).

شبه شهود

آنچه که در تصمیم‌گیری شهودی مهم است تشخیص شهود از شبه شهود است چرا که هر دو به دل القا می‌کنند اما یکی جانب خیر و راه درست را نشان می‌دهد و دیگری جانب شر و راه اشتباه را. بنابراین تشخیص این دو از یکدیگر بسیار با اهمیت است. با توجه به مفاهیم مستخرج از تفسیر آیات قرآن کریم، مقوله اصلی شبه شهود در دو گروه القایات شیطانی و نفسانی به صورت جدول ۳ قرار گرفت:

جدول ۳. مفاهیم و شواهد مرتبط با مقوله فرعی «انواع شبه شهود»

مقوله فرعی	مفاهیم	آیه و ترجمه	نشانه‌گر	تطبیق با میزان	سایر آیات
انواع	القائات	وَ إِنَّ الشَّيَاطِينَ لَكَاوُونَ إِلَىٰ أُولِيائِهِمْ و در حقیقت، شیطانها به دوستان خود وسوسه می‌کنند.	انعام: ۱۲۱	ج ۷، ص ۴۵۹	زخرف: ۳۶ و ۳۷ / مجادله: ۱۰ / شعرا: ۲-۲۲۱ / اعراف: ۲۰۰ / فصلت: ۳۶ / ناس: ۵۴
	نفسانی	إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ چرا که نفس قطعاً به بدی امر می‌کند.	یوسف: ۵۳	ج ۱۱، ص ۲۶۹	ق: ۱۶ / قصص: ۵۰ / مائده: ۳۰ / محمد: ۱۶

عوامل و مؤلفه‌های شهود در قرآن

پیش‌ران‌ها

از دیدگاه قرآن کریم معرفت شهودی نیازمند بستر و زمینه مناسب است. همان‌گونه که بذر در زمین‌های آماده می‌روید، بذر شهود نیز در قلب‌های آماده و روح‌های پاک رشد می‌کند. تا زمانی که دیده قلب در تاریکی به سر می‌برد، از دستیابی به حقایق محروم است. آن‌گاه که دیده قلب روشن و نورانی گشت، نور معرفت بر او سرازیر می‌گردد. وَ مَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ (نور: ۴۰). یکی از ابعاد و مقوله‌های اصلی استخراج شده، «پیش‌ران‌ها» است. پیش‌ران‌ها در حقیقت عواملی هستند که وسیله شکل‌گیری و تقویت دریافت شهودی، در طول اراده خداوند، می‌شوند. بر اساس مفاهیم قرآنی مستخرج، پیش‌ران‌ها از دو مقوله فرعی زیر شکل گرفته‌اند.

الف) عوامل مصونیت. عواملی در نظر گرفته شدند که مانع تأثیرگذاری القائات شیطانی و نفسانی یعنی آنچه که در این تحقیق شبه شهود نامیده شد، می‌شوند.

ب) عوامل بهره‌مندی. عواملی در نظر گرفته شدند که باعث برخورداری انسان از انواع عنایات و الطاف الهی می‌شوند و همانطور که در این تحقیق به آن پرداخته شد، الهام و هدایت‌بخشی در قالب امدادهای الهی از جمله این عنایات الهی هستند.

مهم‌ترین شواهد و مفاهیم مرتبط با مقوله اصلی پیش‌ران‌ها بر اساس پیام‌های تفسیری در جدول ۴ آورده شده است.

با توجه به مبانی ذکر شده مبنی بر باور به عالم غیب و مفهوم و جایگاه اراده الهی در عالم هستی، تأثیرگذاری این عوامل بسیار روشن به نظر می‌رسد و بسیاری از ناکامی‌های

است. بر اساس مفاهیم قرآنی مستخرج، بازدارنده‌ها از دو مقوله فرعی عوامل محرومیت و حجاب دل شکل گرفته‌اند. (الف) عوامل محرومیت. شهود، الهام و هدایت از انواع عنایات، الطاف و امدادهای الهی هستند که برخی انسان‌ها با دارا بودن شرایطی آن را نصیب خود می‌کنند و برخی دیگر، خود را از آن بی‌بهره می‌سازند. بر اساس مفاهیم قرآنی مستخرج، عوامل محرومیت عواملی هستند که باعث عدم برخورداری انسان از این موهبت‌های الهی می‌شوند.

(ب) حجاب دل. حجاب‌هایی هستند که انسان‌های معاند و سرکش با سوء رفتار و کردار خود، برای خویش فراهم ساخته‌اند و بر دل هایشان که جایگاه ادراک است، مهر و موم زده شده است.

باید توجه داشت که انسان‌ها همیشه و در هر سطحی در معرض آسیب عوامل بازدارنده هستند و بر همین اساس تشخیص آسیبها دارای ظرافتی ویژه است. مهم‌ترین شواهد و مفاهیم مرتبط با مقوله اصلی بازدارنده‌ها بر اساس پیام‌های تفسیری در جدول ۴ آورده شده است.

بشر امروز علیرغم برنامه ریزی‌ها و محاسبات پیچیده و کنترل متغیرهای مداخله گر، ناشی از غفلت از پیش‌ران‌ها و بازدارنده‌ها است. البته تأثیرگذاری پیش‌ران‌ها تابع شرایط مساعد است. از جمله شرایط اصلی اثربخشی این عوامل، انجام وظیفه و تلاش افراد است. *إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ / انفال: ۹*. نکته دیگر در خصوص اثربخشی پیش‌ران‌ها توجه به وابستگی‌های مربوط به هر عامل است. به عبارت دیگر تأثیرگذاری هر یک از عوامل مشروط به شرط یا شروطی به جز آداب مربوطه است. به عنوان نمونه توأم بودن نماز با زکات (*وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ* / بقره: ۸۳)، شرط بودن ایمان برای استجابت دعا (*وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ جِيبْ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَليُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ* بقره: ۱۸۶) و توکل به شرط تلاش (*وَرَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ / کهف: ۱۴*) از جمله وابستگی‌های مورد توجه است.

بازدارنده‌ها

یکی از ابعاد و مقوله‌های اصلی استخراج شده، «بازدارنده‌ها»

جدول ۴. پیش‌ران‌ها بر اساس مفاهیم استخراجی قرآن

مفاهیم	مقوله فرعی	آیه و ترجمه	نشانگر	تطبیق با المیزان	سایر آیات
ایمان و عمل صالح	عوامل بهره‌مندی	وَ خَانِ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ و یاری کردن مؤمنان بر ما فرض است.	روم: ۴۷	ج ۱۶، ص ۳۰۰	انفال: ۱۲ / غافر: ۵۱ / یونس: ۱۰۳ / انعام: ۱۲۲ / تغابن: ۱۱ / حدید: ۲۸ / یونس: ۹، ۶۳ / نحل: ۹۹ / شوری: ۲۶ / محمد: ۷
تقوا	عوامل بهره‌مندی	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا ای کسانی که ایمان آورده‌اید، اگر از خدا پروا دارید، برای شما [نیروی] تشخیص قرار می‌دهد.	انفال: ۲۹	ج ۹، ص ۵۶	بقره: ۲۸۲ و ۱۹۴ / توبه: ۳۶ و ۱۲۳ / طلاق: ۲ و ۴ / آل عمران: ۱۲۵ / نحل: ۱۲۸ / یونس: ۶۲ و ۶۳ / حدید: ۲۸
توکل	عوامل بهره‌مندی	وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا و هر کس بر خدا اعتماد کند، خدا برای او کفایت است. همانا خدا فرمان خویش به نتیجه می‌رساند. به راستی خدا برای هر چیزی قدر و اندازه‌ای معین کرده است.	طلاق: ۳	ج ۱۹، ص: ۳۲۶	آل عمران: ۱۰۱ و ۱۶۰ / کهف: ۱۴ / احقاف: ۱۳ / فصلت: ۳۰
عوامل مصونیت		إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ چرا که او را بر کسانی که ایمان آورده‌اند، و بر پروردگارشان توکل می‌کنند، تسلطی نیست.	نحل: ۹۹	ج ۱۲، ص: ۴۹۵	مجادله: ۱۰
اخلاص	عوامل بهره‌مندی	كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَ الْفَحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ چنین [کردیم] تا بدی و زشتکاری را از او بازگردانیم، چرا که او (یوسف) از بندگان مخلص ما بود.	یوسف: ۲۴	ج ۱۱، ص: ۱۷۵	---

عوامل مصونیت	...لَا تُؤْتِيَهُمْ أَجْمَعِينَ / إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ. [شیطان] گفت: «پس به عزت تو سوگند که همگی را جدا از راه به در می‌برم، مگر آن بندگان مخلص تو را.	ص: ۸۲ و ۸۳	ج: ۱۷، ص: ۳۴۶	حجر: ۳۹ و ۴۰
احسان و نیکوکاری	إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ در حقیقت، خدا با کسانی است که پروا داشته‌اند و [با] کسانی [است] که آنها نیکوکارند.	نحل: ۱۲۸	ج: ۱۲، ص: ۵۳۹	یوسف: ۲۲ / عنکبوت: ۶۹ /
مجاهدت در راه خدا	وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَهُمْ سُبُلَنَا و کسانی که در راه ما کوشیده‌اند، به یقین راه‌های خود را بر آنان می‌نماییم.	عنکبوت: ۶۹	ج: ۱۶، ص: ۲۲۸	مائده: ۱۱۱ / محمد: ۷
خشنودی خدا	يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَ يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَ يَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ به‌وسیله اش خدا هر کس را که در پی خشنودی وی باشد به راه‌های ایمنی هدایت می‌کند و آنان را از بهارخوابی‌ها به اذن خویش سوی روشنایی بدر می‌آرد و آنان را به راهی راست هدایت می‌کند.	مائده: ۱۶	ج: ۵، ص: ۴۰۲-۳۹۹	--
عوامل بهره‌مندی	إِذَا ذَكَرَ اللَّهُ وَجِلْتُمْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تَلَيَّتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا چون خدا یاد شود دل‌هایشان بیم‌گیرد و چون آیاتش بر ایشان خوانده شود بر ایمانشان بیفزاید.	انفال: ۲	ج: ۹، ص: ۱۰	--
یاد و ذکر خدا	إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ در حقیقت، کسانی که [از خدا] پروا دارند، چون وسوسه‌ای از جانب شیطان بدیشان رسد [خدا را] به یاد آورند و بناگاه بینا شوند.	اعراف: ۲۰۱	ج: ۸، ص: ۴۹۸	--
پناه بردن به خدا	وَ إِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ عوامل مصونیت	اعراف: ۲۰۰ فصلت: ۳۶	ج: ۸، ص: ۴۹۸	آل عمران: ۳۶
دعا و استغاثه	فَأَنَّى قَرِيبٌ أَجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ [بگو] من نزدیکم، و دعای دعاکننده را- به هنگامی که مرا بخواند- اجابت می‌کنم.	بقره: ۱۸۶	ج: ۲، ص: ۴۱	غافر: ۶۰ / انبیاء: ۷۶ و ۸۸ و ۹۰
صبر و نماز	اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ از شکیبایی و نماز یاری جوید زیرا خدا با شکیبایان است.	بقره: ۴۵ و ۱۵۳	ج: ۱، ص: ۲۲۸	آل عمران: ۱۲۵ / فصلت: ۳۰ / طور: ۴۸
پیروی از هوا و هوس	أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَ اتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ اینان همانانند که خدا بر دل‌هایشان مهر نهاده است و از هوسهای خود پیروی کرده‌اند.	محمد: ۱۶	ج: ۱۸، ص: ۳۵۵	جاثیه: ۲۳ /
عوامل محرومیت	أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَ اتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ اینان همانانند که خدا بر دل‌هایشان مهر نهاده است و از هوسهای خود پیروی کرده‌اند.	قصص: ۵۰	ج: ۱۶، ص: ۷۴	--
پیروی از هوا و هوس	أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَ اتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ اینان همانانند که خدا بر دل‌هایشان مهر نهاده است و از هوسهای خود پیروی کرده‌اند.	محمد: ۱۶	ج: ۱۸، ص: ۳۵۵	جاثیه: ۲۳ /
پیروی و دوستی با شیطان	وَ لَكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا وَلِي [حقیقت این است که] دل‌هایشان سخت شده، و شیطان آنچه را انجام می‌دادند برایشان آراسته است.	انعام: ۴۳	ج: ۷۱۸، ص: ۱۲۹	--
عوامل	وَ لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ	بقره: ۱۶۸	ج: ۱، ص: ۶۳۳	مجادله: ۱۰

محرومیت	و از گامهای شیطان پیروی مکنید که او دشمن آشکار شماست.	و ۲۰۸			
انکار آیات الهی/۳	عوامل محرومیت	اعراف: ۱۴۶	ج ۱۸، ص ۳۲۴	احقاف: ۲۶ / جائیه: ۳۴ و ۳۵ / نساء: ۱۱۹	...إِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْعَنِيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا و اگر راه صواب را ببینند آن را برنگزینند، و اگر راه گمراهی را ببینند آن را راه خود قرار دهند. این بدان سبب است که آنان آیات ما را دروغ انگاشتند
تعلقات دنیوی	حجاب دل	توبه: ۹۳	ج ۹، ص ۴۹۱	--	رَضُوا بِأَن يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ [و به این] راضی شده‌اند که با خانه‌نشینان باشند، و خدا بر دل‌هایشان مهر نهاده، در نتیجه آنان نمی‌فهمند.
عوامل محرومیت	عوامل محرومیت	بقره: ۸۶	ج ۱، ص ۳۳۰	انعام: ۷۰ / نساء: ۱۱۹ / حدید: ۱۴ جائیه: ۳۴ و ۳۵ / نحل: ۱۰۷ /	أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يَخَفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ همین کسانی که زندگی دنیا را به [بهای] جهان دیگر خریدند. پس نه عذاب آنان سبک گردد، و نه ایشان یاری شوند.
ظلم و تجاوز	عوامل محرومیت	یونس: ۷۴	ج ۱۰، ص ۱۵۱	آل عمران: ۱۹۲ / حج: ۷۱ / شوری: ۸ / فاطر: ۳۷ /	كَذَلِكَ نَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ این گونه ما بر دل‌های تجاوزکاران مهر می‌نهم.
گناه	حجاب دل	مطففین: ۱۴	ج ۲۰، ص ۳۸۵	اعراف: ۱۰۰	كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ نه چنین است، بلکه آنچه مرتکب می‌شدند زنگار بر دل‌هایشان بسته است.
جهل و غفلت	حجاب دل	اعراف: ۱۷۹	ج ۸، ص ۴۳۸	نحل: ۱۰۸ / روم: ۵۹	لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَ لَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَ لَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ آن‌ها دل‌ها [عقل‌ها] بی‌دارند که با آن (اندیشه نمی‌کنند) نمی‌فهمند و چشمانی که با آن نمی‌بینند و گوش‌هایی که با آن نمی‌شنوند. آن‌ها همچون چهارپایانند بلکه گمراه‌تر! اینان همان غافلانند.
فراموشی یاد خدا	عوامل محرومیت	زخرف: ۳۶ و ۳۷	ج ۱۸، ص ۱۵۱	--	وَ مَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ و هر کس از یاد [خدای] رحمان دل بگرداند، بر او شیطانی می‌گماریم تا برای وی دمسازی باشد. / و مسلماً آنها ایشان را از راه باز می‌دارند و [آنها] می‌پندارند که راه یافتگانند.
نفاق و دورویی	حجاب دل	بقره: ۱۰	ج ۱، ص ۸۷	توبه: ۱۲۷ / محمد: ۲۴ / بقره: ۱۷	فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا در دل‌هایشان مرضی است و خدا بر مرضشان افزود.
کفر و شرک	حجاب دل	بقره: ۱۷۱	ج ۱، ص ۶۳۵	اعراف: ۱۰۱ / انعام: ۲۵ / بقره: ۷ / کهف: ۱۰۱ / منافقون: ۳ / اسراء: ۴۶	وَ مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَ لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَ نِدَاءً صَمٌ بِكُمْ عُمَىٰ قَهُمْ لَا يَعْصُونَ مَثَل (تو در دعوت) کافران بسان کسی است که (گوسفندان و حیوانات را برای نجات از چنگال خطر) صدا می‌زند ولی آن‌ها چیزی جز سر و صدا نمی‌شنوند (و حقیقت و مفهوم گفتار او را درک نمی‌کنند. این کافران در واقع) کر و لال و نابینا هستند از این رو چیزی نمی‌فهمند!
کبر و غرور	عوامل محرومیت	غافر: ۳۵	ج ۱۷، ص ۵۰۲	اعراف: ۱۴۶	الَّذِينَ يَجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَنَاهُمْ كَبَرٌ مَقْنًا عِنْدَ اللَّهِ وَ عِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُنْكَرٍ جَبَّارٍ کسانی که درباره آیات خدا- بدون حجتی که برای

انکار آیات الهی/۳		عوامل محرومیت	و اگر راه صواب را ببینند آن را برنگزینند، و اگر راه گمراهی را ببینند آن را راه خود قرار دهند. این بدان سبب است که آنان آیات ما را دروغ انگاشتند	اعراف: ۱۴۶	ج ۱۸، ص ۳۳۴	احقاف: ۲۶ / جائیه: ۳۴ و ۳۵ / نساء: ۱۱۹
تعلقات دنیوی		حجاب دل	رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ [و به این] راضی شده‌اند که با خانه‌نشینان باشند، و خدا بر دل‌هایشان مهر نهاد، در نتیجه آنان نمی‌فهمند.	توبه: ۹۳	ج ۹، ص ۴۹۱	--
عوامل محرومیت		همین کسانی که زندگی دنیا را به [بهای] جهان دیگر خریدند. پس نه عذاب آنان سبک گردد، و نه ایشان یاری شوند.	أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يَخَفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ	بقره: ۸۶	ج ۱، ص ۳۳۰	انعام: ۷۰ / نساء: ۱۱۹ / حدید: ۱۴ جائیه: ۳۴ و ۳۵ / نحل: ۱۰۷ /

تئوری پیشنهادی

آنچه از مفهوم شهود در قرآن بر می‌آید، این است که شهود نیرویی معنوی و برتر از عقل است. شهود همان آوازی ملایم و آهسته است که به اصطلاح به دل می‌افتد و می‌گوید که این کار را بکن و راه این است. اقسام شهود به صورت الهام، رؤیت قلب، قوه تشخیص و نور الهی است. از دیدگاه قرآن کریم دریافت شهودی نیازمند بستر و زمینه مناسب است (پیش‌ران‌ها) و در طرف مقابل آن، عواملی نیز وجود دارند که مانع از دریافت شهودی می‌گردند (بازدارنده‌ها). پیش‌ران‌ها خود مشتمل بر دو گروه عوامل مصونیت و عوامل بهره‌مندی هستند. عوامل بهره‌مندی عواملی هستند که باعث برخورداری انسان از انواع عنایات و الطاف الهی می‌شوند و عوامل مصونیت، عواملی هستند که مانع از تأثیرگذاری القایات شیطانی و نفسانی (یعنی آنچه که شبه شهود نامیده شد) می‌شوند. با توجه به این دو مقوله فرعی، مقوله اصلی پیش‌ران‌ها مشتمل بر ۱۱ مؤلفه ایمان و عمل صالح، تقوا، توکل، اخلاص، احسان و نیکوکاری، مجاهدت در راه خدا، خشنودی خدا، یاد و ذکر خدا، پناه بردن به خدا، دعا و استغاثه، صبر و نماز است. در طرف مقابل بازدارنده‌ها نیز دو گروه عوامل محرومیت و حجاب دل را شامل می‌شوند. عوامل محرومیت عواملی هستند که باعث عدم برخورداری انسان از موهبت‌های الهی می‌شوند و حجاب دل، حجاب‌هایی هستند که برخی انسان‌ها با سوء رفتار و کردار خود، برای خویش فراهم ساخته‌اند و بر

دل‌هایشان که جایگاه ادراک است، مهر و موم زده شده است و بدین‌وسیله راه شناخت‌های قلبی و شهودی را بر خود بسته‌اند. با توجه به این دو مقوله فرعی، مقوله اصلی بازدارنده‌ها عبارت‌اند از ۱۱ مؤلفه پیروی از هوا و هوس، پیروی و دوستی با شیطان، انکار آیات الهی، گناه، تعلقات دنیوی، ظلم و تجاوز، کفر و شرک، جهل و غفلت، کبر و غرور، نفاق و فراموشی یاد خدا.

بحث و نتیجه‌گیری

نتیجه بررسی سازمان‌های ممتاز نشان می‌دهد که تصمیم‌گیری‌های موفق بیشتر حالتی شهودی داشته‌اند و نه صرفاً عقلایی. مدیریتی موفق‌تر است که بتواند با دریافت حجم اندکی از اطلاعات، زودتر از بقیه، فرصت‌ها و تهدیدها را تشخیص دهد و بر مبنای تصویری از کل اقدام نماید. بسیاری از تصمیمات مدیران، خصوصاً در موضوعات استراتژیک و شرایط کمبود اطلاعات، طی فرایندی مبهم که هیچ نسبتی با روش‌های استدلالی ندارد، اتخاذ می‌شوند. شاید یکی از مهم‌ترین کاربردهای مدیریتی این مقاله، این باشد که نشان داد استفاده از شهود در برخی از شرایط می‌تواند اثربخش‌تر باشد، بجای اینکه صرفاً از عقلانیت و تحلیل‌های کمی استفاده شود. مدیران باید از مزایای هر دو رویکرد شهودی و منطقی آگاه باشند و در جای مناسب از آنها استفاده کنند. به تعبیری عقلانیت و شهود دو روی یک سکه

پیرامون عوامل و مؤلفه‌های شهود با دیدگاه متعارف در علم مدیریت حاکی از آن است که این دو دیدگاه تعریف و تبیین متفاوتی از شهود دارند. شاید به لحاظ مؤلفه‌ها مانند هم باشند ولی از نظر محتوا و ابعاد متفاوت هستند که در این مقاله به آن پرداخته شد.

مقاله مذکور یک چارچوب دین‌مدار ارائه کرده است که به نوعی باعث غنی شدن فرایندهای تصمیم‌گیری در سازمان‌ها خواهد شد. تئوری و مدل استخراجی این تحقیق، می‌تواند به عنوان الگویی جهت تصمیم‌گیری شهودی در اختیار سازمان‌ها قرار گیرد تا تصمیم‌گیرندگان بدانند که شهود به عنوان یک عملیات ذهنی پذیرفته شده، می‌تواند در برخی موقعیت‌های تصمیم‌گیری مناسب باشد. مدیران باید با ارزش واقعی شهود و پیامدهای آن آشنا شوند. ما معتقدیم که الگوی پیشنهادی این تحقیق باعث می‌شود که قضاوت‌های شخصی، جایی در تصمیم‌گیری مدیران نداشته باشد و در عوض عوامل معنوی که باعث افزایش شهود مدیران می‌گردد، جایگزین آن شود و به تبع آن صحت تصمیمات نهایی افزایش یابد. توصیه می‌گردد مطالعه شهود و پیامدهای آن بخشی از آموزش مدیران باشد. از جمله پیشنهادها نظری این تحقیق، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

این پژوهش به تبیین شهود و شناسایی عوامل و مؤلفه‌های شهود صرفاً از دیدگاه قرآن پرداخته است. پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های بعدی دیدگاه نهج‌البلاغه، سیره پیامبر(ص) و اهل بیت علیهم‌السلام و نیز نظرات اندیشمندان و متفکرین اسلامی را نیز مورد تحقیق و بررسی قرار داد تا بدین ترتیب بتوان به مدل جامع‌تری دست یافت.

دانستن و بیان مصادیق و تجربیات شهود می‌تواند در بستر-سازي تصمیم‌گیری شهودی و آموزش آن مفید باشد. پیشنهاد می‌گردد یک تحقیق جداگانه به بررسی و تحلیل تاریخی تصمیمات شهودی در اسلام اختصاص یابد.

صرف دانستن عوامل و مؤلفه‌های شهود به منزله پیاده‌سازی آن نیست. برای اطمینان از کارایی مدل طراحی شده، می‌توان این مدل را در مؤسسات و سازمان‌های دولتی و خصوصی که بر مبنای ارزش‌ها شکل گرفته‌اند مورد آزمون قرار داد. این کار می‌تواند کاربردی شدن مطالعه را تسهیل و تضمین نماید.

قطعاً مدل مذکور در همه شرایط مناسب نیست. پیشنهاد می‌شود تحقیقی به منظور شناسایی و تحلیل شرایط و عواملی که در آن شرایط، شهود بهتر می‌تواند به تصمیم‌گیری مدیران کمک نماید، انجام شود.

هستند. دین مبین اسلام که متن آن قرآن کریم است، هم بر شناخت حسی و استمداد از نیروی عقل برای درک واقعیات تأکید ورزیده است و هم بر شناخت شهودی و قلبی. در حقیقت روش قرآن یک روش تلفیقی است و این حاکی از وجود ارتباط و تأثیر متقابل میان این دو است.

مدیران معتقد به جهان‌بینی اسلامی، همه عوامل مادی و ماورایی را در اجرای کارها دخیل می‌دانند و بر اساس پیرایندن‌های الهی عمل می‌کنند تا بتوانند از عنایات الهی در حل مسائل بهره‌مند شوند. بررسی مدل‌های متعارف شهود در دانش مدیریت نشان می‌دهد که عدم باور و یا غفلت نسبت به برخی مؤلفه‌های اساسی و مبنایی در مقوله شهود، منجر به رویکردی ناقص و بعضاً ناصحیح نسبت به مفهوم شهود شده است. بر اساس قضایا و مفاهیم مستخرج، تئوری و مدل این تحقیق بر اساس جهان‌بینی الهی شکل گرفت و مفهوم شهود نیز در همین چارچوب تبیین شده است. قرآن کریم در آیات متعدد این حقیقت را بیان کرده است که هرگاه تلاش و فعالیت و عمل انسان همراه با اخلاص و در راه خدا و برای کسب رضای الهی باشد، باعث روشن شدن چراغ بصیرت در درون آدمی شده و راه‌حل‌ها به دل او الهام می‌گردد. در مجموع در این مقاله پس از تبیین شهود اسلامی نشان دادیم که دو دسته عوامل (پیش‌ران‌ها و بازدارنده‌ها) وجود دارند که بر شهود مدیران در تصمیم‌گیری تأثیر دارند. بنابراین به شناسایی هر یک از مؤلفه‌های آنها پرداخته شد و در مجموع ۲۲ مؤلفه استخراج شد.

بررسی مدل‌های متعارف شهود در دانش مدیریت نشان می‌دهد که عدم باور و یا غفلت نسبت به برخی مؤلفه‌های اساسی و مبنایی در مقوله شهود، منجر به رویکردی ناقص و بعضاً ناصحیح نسبت به مفهوم شهود شده است. در الگوی پیشنهادی این مقاله، مبنای جهان‌بینی الهی و به تبع آن ارزش‌های مستخرج از این مبنای، پایه و شالوده مدل است و مفهوم شهود نیز در همین چارچوب تبیین شده است. شهود در حقیقت همانند نوری است که در برابر دیدگان مدیر روشن است و به او در تصمیم‌گیری‌ها کمک می‌کند. بنابراین یک مدیر مسلمان نباید از این خدمت برتر غافل بماند. در الگوی شهود اسلامی توجه به پیش‌ران‌ها و بازدارنده‌ها مورد تأکید است و نوع این مؤلفه‌ها متفاوت از مدل‌های متعارف است. چرا که در رویکرد متعارف مدیریت صرفاً بر عوامل مادی نظیر دانش و تجربه تأکید دارند، در حالی که در مدل اسلامی این تحقیق، عوامل معنوی نقش پررنگی در افزایش مهارت‌های شهودی مدیران دارد. مقایسه دیدگاه قرآن

منابع

- ابراهیمیان، حسین (۱۳۷۸). معرفت‌شناسی در عرفان. مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، قم.
- استراوس، آنسلم؛ کوربین، جولیت (۱۳۸۷). اصول روش تحقیق کیفی: نظریه‌مبنایی، رویه‌ها و شیوه‌ها. ترجمه بیوک محمدی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- باقری، خسرو (۱۳۸۲). هویت علم دینی: نگاهی به نسبت دین با علوم انسانی. تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- باقری، خسرو (۱۳۸۲). هویت علم دینی: نگاهی به نسبت دین با علوم انسانی. تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۳). تسنیم: تفسیر قرآن کریم. نشر اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۰). معرفت‌شناسی در قرآن. نشر اسراء.
- جوادی آملی عبدالله (۱۳۸۶). منزلت عقل در هندسه معرفت دینی. نشر اسراء.
- حسینی همدانی، سید محمدحسین (۱۴۰۴ق). انوار درخشان. نشر کتاب‌فروشی لطفی.
- دانایی‌فرد، حسن (۱۳۸۴). «تئوری‌پردازی با استفاده از رویکرد استقرایی: تئوری داده‌بنیاد». مجله دانشور، سال ۱۲، شماره ۱۱.
- دانایی‌فرد، حسن و امامی، سید مجتبی (۱۳۸۶). «استراتژی‌های پژوهش کیفی: تأملی بر نظریه‌پردازی داده بنیاد». اندیشه مدیریت، سال ۱، شماره ۲.
- راغب‌اصفهانی، حسین‌بن محمد (۱۳۸۱). ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن با تفسیر لغوی و ادبی قرآن. ترجمه غلامرضا خسروی حسینی، انتشارات مرتضوی.
- طباطبائی، سید محمدحسین (۱۳۷۴). تفسیر المیزان. ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، نشر دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- discernment or discernment upholds sustainability". *Palgrave Macmillan*, 35-50.
- Charmaz, K., & Bryant, A. (2008). Grounded Theory. In L. M. Given, *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. California: Sage Publication. 374-377.
- Covin, J. G., Slevin, D. P. & Heeley, M.B. (2001). "Strategic decision-making in an
- فروزنده دهکردی، لطف‌الله و جوکار، علی اکبر (۱۳۸۶). مدیریت اسلامی و الگوهای آن. انتشارات پیام نور.
- فقیهی، ابوالحسن و علیزاده، محسن (۱۳۸۴). رویی تحقیق کیفی. فرهنگ مدیریت، شماره ۹.
- قاسمی، محمدجواد (۱۳۹۰). تأثیر متقابل شناخت حسی و شهود عرفانی در قرآن. دانشگاه پیام نور، رساله دکتری مدرسی معارف اسلامی.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۷الف). مجموعه آثار: امدادهای غیبی. تهران، انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۷ب). مجموعه آثار: نبرد حق و باطل. تهران، انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۷ج). مجموعه آثار: نبوت. تهران، انتشارات صدرا.
- معرفت، محمدهادی (۱۳۸۱). علوم قرآنی. مؤسسه فرهنگی التمهید.
- مقیم، محمد؛ رهبر، امیرحسین؛ اسلامی، حسن (۱۳۸۶). «معنویت سازمانی و تأثیر آن در خلاقیت کارکنان (رویکردی تطبیقی)». فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال ۲، شماره ۳ و ۴.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. نشر دار الکتب الإسلامية.
- مهرابی، امیرحمزه؛ خنیفر، حسین؛ امیری، علی‌نقی؛ زارعی‌متین، حسن؛ جندقی، غلامرضا (۱۳۹۰). معرفی روش‌شناسی داده‌بنیاد برای تحقیقات اسلامی. مدیریت فرهنگ سازمانی، شماره ۲۳.
- نصف‌زاده محمد (۱۳۸۷). نگاه نهج البلاغه به نظریه تصمیم، مجله اندیشه صادق، شماره ۳ و ۴.
- نقی‌پورفر، ولی‌الله (۱۳۸۳). اصول مدیریت اسلامی و الگوهای آن. نشر مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی.
- Akinci, C., Sadler-Smith, E. (2012). "Intuition in management research: a historical review". *International Journal of Management Reviews*, 14, 104-122.
- Baesler, E. J. (2003). "Theoretical Explorations and Empirical Investigations of Communication and Prayer. The Edwin Mellen Press, Lewiston, ME.
- Cavanagh, G.F. & Hazen, M.A. (2008). "Sustainability, spirituality, and

- intuitive vs. technocratic mode, structural and environmental considerations". *Journal of Business Research* 52, 51-67.
- Dane, E. & Pratt, M. G. (2007). "Exploring intuition and its role in managerial decision-making". *Academy of Management Review*, 32 (1), 33-54.
- Dayan, M. & Elbanna, S. (2011). "Antecedents of team intuition and its impact on the success of new product development projects". *Journal of Product Innovation Management*, 28, 159-174.
- De Wit, B. & Meyer, R. (1998). *Strategy: Process, Content, Context*. London: ITP.
- Elbanna, S. & Child, J. (2007). "The influence of decision, environmental and firm characteristics on the rationality of strategic decision-making". *Journal of Management Studies*, 44, 561-591.
- Elbanna S., Child J. & Dayan M. (2013). "A Model of Antecedents and consequences of intuition in strategic decision making". *Long Range Planning* 46, 149-176.
- Fernando, M. and Jackson, B. (2006). "The influence of religion-based workplace spirituality on business leaders decision-making: an interfaith study". *Journal of Management and Organization*, 12(1), 23-39.
- Fernández, W. D. (2004). "Using the Glaserian Approach in Grounded Studies of Emerging Business Practices". *Electronic Journal of Business Research Methods*, 2(2).
- Frantz, R. (2000). "Intuitive elements in Adam Smith". *Journal of Socio-Economics* 29, 1-19.
- Hensman, A., Sadler-Smith, E., 2011. Intuitive decision making in banking and finance. *European Management Journal*, 29, 51-66.
- Henden, G. (2004). Intuition and its Role in Strategic Thinking. A dissertation submitted to BI Norwegian School of Management for the Degree of Dr. Oecon.
- Khatri, N. & Ng, H. A. (2000). "The role of intuition in strategic decision making". *Human Relations*, 53 (1), 57-86.
- Leybourne, S. & Sadler-Smith, E. (2006). "The role of intuition and improvisation in project management". *International Journal of Project Management* 24, 483-492.
- Liu, G. & Song Y. (2009). The interplay of rationality and intuition in strategic decision making. Master program, Linkopings universitet, Department of management & Engineering.
- Matzler, K., Bailom, F. & Mooradian, T. A. (2007). Intuitive decision making. *MIT Sloan Management Review*, 49 (1), 13-15.
- McGee, J. J. & Delbecq, A. L. (2003). Vocation as a critical factor in a spirituality for executive leadership in business. University of Notre Dame Press, Notre Dame, IN, 94-110.
- Miller, C. C., Ireland, R. D. (2005). "Intuition in strategic decision-making, friend or foe in the fast-paced 21st century". *Academy of Management Executive*, 19, 19-30.
- Mintzberg, H. (1998). *Strategy Safari: A Guided Tour through the Wilds of Strategic Management*. London: Prentice-Hall.
- Reichertz, Jo. (2010). "Abduction: The logic of Discovery of Grounded Theory". *Qualitative Social Research*. 11 (1). Available at: Art. 13, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-qs1001135>.
- Sadler-Smith, E., Shefy, E. (2004). "The intuitive executive, understanding and applying 'gut feel' in decisionmaking". *Academy of Management Executive*, 18, 76-91.
- Simon, H. A. (1987). "Making management decisions: the role of intuition and emotion". *Academy of Management Executive*, 1 (1), 57-64.
- Snyman, J.H. & Drew, D.V. (2003). "Complex strategic decision processes and firm performance in a hypercompetitive industry". *The Journal of American Academy of Business* 2, 293-298.
- Vasconcelos, A. F. (2009). "Intuition, prayer, and managerial decision-making processes: a religion-based framework". *Management Decision*, 47(6), 932.
- Vaughan, F.E. (1989). "Varieties of intuitive experience, in Agor, W.H. (Ed.), Intuition in Organizations: Leading and Managing. Sage Publications, Newbury Park, 40-61.
- Wit, B. & Meyer, R. (1998). *Strategy: Process, Content, Context*. London: ITP.

